

ІІІ. ЕТНОІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Антон Глушко

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: УКРАЇНСЬКО-СЛОВЕНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті розглядаються оцінки значення партизанського руху в період Другої Світової війни – як комуністичного, так і націоналістичного – в історичній пам'яті українців і словенців. Порівнюються позиції влади щодо вшанування партизан, робиться акцент на аналізі ефективності використання компромісних технологій культури пам'яті в контексті громадського діалогу і творення спільної версії минулого. Простежуються механізми фрагментарної та інтегрованої політичних культур, які впливають на позицію урядовців і громадян щодо спільної «карти пам'яті».

Ключові слова: історична пам'ять, вшанування, політика пам'яті, партизанський рух, посттоталітарна держава, контрпам'ять.

Anton Glushko. Partisan movement during the World War II as the component of the historical memory: Ukrainian-Slovenian parallels. The article analyses main appraisals of the partisan movement during the World War II – both communist and nationalist – in the historical memory of Ukrainians and Slovenes. The position of the officials according to the commemoration is compared. The author touches upon the research of the compromise technologies of the memory culture in the context of civic dialogue and the dynamics of manufacturing of the common version of the past. The mechanisms of the fragmentary and integrated political cultures and their influence the position of officials and citizens are retraced.

Key words: historical memory, commemoration, memory politics, partisan movement, post-totalitarian state, counter-memory.

Забування історії є підставою існування нації.
Ернест Ренан

Однією зі складових становлення нових демократичних держав Центрально-Східної Європи є творення власної ідентичності. Остання засновується на культурі пам'яті – «просторі уявного минулого», який окреслює просторово-часову тяглість нації, народу, етнічної спільноти. Важливим компонентом культури пам'яті є процеси «пригадування» та «забування», які визначають травми та перемоги у минулому, героїзують одні епохи і події та омивають інші. Феномен системи фіксованих уявних образів минулого – історична пам'ять – визначає межу внутрішнього консенсусу у суспільстві та наявність спільних культурно-політичних цінностей і стереотипів. Італійський вчений Алесандро Каваллі, розмірковуючи про церемонії комеморації антифашистського руху, зазначав, що «вивільнення певної моделі пам'яті дає змогу суспільним групам, партіям, інтелектуалам звільнитися від необхідності відповідати за майбутнє і гіпотетично консолідує владу у використанні забування в процесах колективного уярмлення споминів» [1, с. 24]. Український дослідник Я. Й. Грицак вважає, що пам'ять радше акцентує увагу на забуванні чи замовчуванні (*ex silentio*) травматичного досвіду минулого, а відповідно доречніше, на його думку, вивчати спільних жертв, аніж героїв, аби в такий спосіб інтегрувати суспільство [2].

Сьогодні відомі чотири усталені моделі історичної пам'яті – «іспанська», «англосаксонська», «російська» і «загальноєвропейська». Перша характеризується аполітичністю пам'яті, друга – суспільним діалогом, що дозволяє співіснувати альтернативним версіям минулого, третя – героїзацією, парадами, ізоляціонізмом і самодостатністю, четверта – примиренням і створенням «спільної пам'яті» на основі визнання трагедії Голокосту і відповідальності усіх держав, на території яких точилися бойові дії двох світових війн [3]. Широке проблемне поле і контекстуальне різноманіття проявів вищезазначених моделей робить їх предметом міждисциплінарного аналізу – на перетині історичної соціології, політичної психології, історичної політо-

логії та соціальної філософії. Теоретико-методологічною основою статті є праці П. Коннертона, Г. Ассмана, П. Нора, Й. Рюзена, Г. Вельцера, В. Автуейта [4, с. 27–43; 5; 6].

Попри наявність широкого спектра досліджень історичної пам'яті, питання культури «згадування» і вшанування минулого досі лишається актуальним науково, політично та ідеологічно. Однією з травматичних подій, яка й дотепер спричинює дискусії у колах науковців та політиків є Друга світова війна 1939–1945 рр. та *партизанський рух* як частина об'єднаного Руху Спротиву країнам Троїстого пакту. Наявність трьох течій у ньому – прокомуністичної, пронацистської та самостійницької – поглиблює складність оцінки та дає окремим політичним партіям і громадським організаціям різних держав підстави для спекуляцій на невизначеному або суперечливому ґрунті його історії.

Творення спільної «карти пам'яті» та пов'язаний з цим суспільно-політичний резонанс можна прослідкувати на основі порівняння досвіду посткомуністичних країн – України та Республіки Словенія. Україна розглядається як держава перехідного періоду з «фрагментарною політичною культурою» (за У. Розенбаумом) і політичною поведінкою, заснованою на підпорядкуванні та відносній громадянській пасивності [7]. Республіка Словенія – як держава з ринковою економікою та змішаною політичною культурою, яка прямує до активістського/солідаристського типу [8].

Застосування компаративного методу у вивченні історичної пам'яті українців та їх сусідів є актуальною дослідницькою проблемою. Останніми роками подібні розвідки і дискусії у середовищі дослідників, журналістів та широкої громадськості стосувалися переважно українсько-польських, українсько-російських, українсько-французьких та українсько-німецьких паралелей [9; 10, с. 241–264; 11; 12]. Проте порівняння історичної пам'яті українців та словенців є практично нерозробленою ділянкою етнополітичного дискурсу та компаративної націоналістики. Метою статті є аналіз практик застосування цих моделей у посттоталітарних державах ЦСЄ на прикладі українського і словенського суспільств.

Словенська історична пам'ять має низку особливостей, які дають змогу порівнювати її з українською:

1. Наявність двох основних концептів – автохтонного/національного (слвн. *staroselskega / narodnega*) і югославського/комуністичного [13; 14];

2. Комплекс «геноцидної нації» або комплекс «жертви» – стосовно подій Другої світової війни, коли в період італійської окупації було фізично знищено 1/6 частину словенства (близько 125 тисяч людей), а згодом, 1945 року, за наказом Й. Б. Тіто у Кочевському Розі розстріляно 12 тисяч мешканців австрійської Карінтії, інтернованих до Батьківщини [15; 16; 17, с. 2; 18, с. 27];

3. Фрагментована масова пам'ять, коли старше покоління (*Staroslovenci*), почасти – сербсько- і російськомовне, прихильне до комуністичної версії історії та підтримує відповідні проекти історичної політики примирення («*zgodovinska sprava*») – «Західні Балкани» («*Zahodni Balkan*»), до цього – «югославізм» (*jugoslovanstvo*) і, як його частину, – ідею «Визвольного Фронту всіх словенців проти окупантів». Молодше покоління (*Mladoslavenci*), переважно словенсько – і англкомовне, обстоює автохтонний/ націоцентричний концепт минулого, що втілюється у проекти «Карантанія» («*Karantanija*») і «Домобранство» («*Slovenske Domobranstvo*») [19; 20; 21];

4. Перманентне використання технологій «контрпам'яті» (М. Фуко) як знаряддя політичної боротьби за владні повноваження і легітимації певної партії/організації на державному/крайовому/субрегіональному рівнях («бої за історію») [22; 23].

Важливою складовою компромісних технологій спільної пам'яті серед українства і словенства є наявність активістського типу політичної поведінки її громадян і горизонтальна мобільність соціуму. Вони дають можливість для діалогу і представлення різних концептів історії та відносної уніфікації простору минулого – «компромісна конвергенція» або єднання на порозумінні (слвн. «*razumevajočo združenost*» за Д. Тюрком) [24; 25]. В Україні день 9 Травня, що відзначається частиною суспільства як День Перемоги, з іншого боку, сприймається як факт перемоги більшовицької Росії та завершення комуністич-

ної окупації України. На локальному рівні акції вшанування пам'яті полеглих партизан, як комуністів, так і націоналістів, стають проявом крайової ідентичності та витворення місцевих версій історії, які не завжди збігаються із загальнодержавною. Акції вшанування для одних стають виявом протесту для інших [26; 27].

Формування історичної пам'яті українців як молодій європейській політичній нації зачіпає низку трагічних подій минулого, що неоднозначно оцінюються сьогодні, зокрема Другу світову війну. Партизанський рух під час неї, з одного боку, свідчить про «народний характер» війни, з іншого, про наявність ідеологічного і соціально-політичного конфлікту на підставі обстоювання різних цінностей і державних ідей – комуністичної та національної. Як у середовищі науковців, так і на громадському рівні тривають дискусії щодо доцільності й механізмів примирення та взаємного визнання діячів комуністичного і націоналістичного підпілля, а їх прихильники доводять свої думки через систему освіти, ЗМІ, наукові праці та Інтернет-портали.

Резонансні виступи українських урядовців та публіцистів (Д. Табачника, О. Бузини, В. Солдатенка) та перевидання підручників з історії свідчать про наміри чинної влади у короткий строк докорінно переглянути концептуальне бачення минулого відповідно до неорадянських стандартів. Громадянам України подається версія партизанського руху, де більшовицькі загони С. Ковпака, О. Сабурова та інших були «визволителями», а прибічники УПА та Т. Бульби-Боровця – «німецькими посіпаками». На тлі цього стверджується «бандитський», «розбійницький» характер діяльності націоналістичного підпілля та героїзується, підноситься радянська партизанка, звитяги О. Кожедуба, О. Матросова, О. Гастелло та інших [28]. За наказом Президента від 26.01.2011 р., ліквідовано Національний інститут історичної пам'яті – провідний осередок досліджень українського Руху Спротиву. Таким чином, акцент на поверненні до комуністичних методів подання історії українського партизанського руху, за словами Р. Сербина, роздвоює українську ідентичність та створює підґрунтя для махінацій у ідеологічно гетерогенному соціумі [29].

У словенському суспільстві внаслідок вищої політичної культури та наявності активного громадського діалогу дискусії щодо партизан Другої світової війни та вшанування їх пам'яті проходять у конструктивному річищі. На рівні офіційної влади, так і в системі освіти існує толерантне і виважене сприйняття травматичних подій минулого, із засудженням злочинів як комуністичних, фашистських, так і нацистських [30]. Влада на чолі з Президентом Д. Тюрком міністром оборони Любіцею Єлушич та міністром освіти Мартіном Зверем намагається творити єдину модель пам'яті про партизанський рух, наголошуючи на тому, що всі його учасники, незалежно від ідеології та кольору прапора, боролися й гинули за незалежну Словенську державу.

Аналізуючи пам'ять про українське і словенське партизанство, наведемо думку В. Сімоніті: «Переможець десятиліттями мовчав про злочин, оспівував самого себе, і власний успіх звів до пустопорожнього ритуалу» [Цит. за: 31, с. 198]. Цей феномен, відомий як «незакінчена історія» (слвн. *polpretekla zgodovina*/ серб. *poluprošla povijest*), виявляється у несформованому національному наративі. На різних рівнях – від науковців і публіцистів до вчителів історії – він спричинює амбівалентне пояснення тих самих подій минулого. Зміна керівних політичних еліт біля керма держави веде до переформатування історичної політики та заміни існуючих героїв іншими. Це може розглядатися як складова деідентифікації та дефрагментації ідеології з метою утвердження нової тожсамості та парадигми розвитку. Як зазначає словацький вчений Франтішек Внук, «Історія є пам'яттю народу, приводом для гордості в добрі часи та приводом для жалю в погані. Народ без історії немає майбуття. Тому, аби послабити волю народу до життя, кожен тиран воліє переписати, спотворити, переінакшити його історію» [32].

В Україні та Республіці Словенія це можна показати на прикладі націоналістичного партизанського руху. «Дискурс жертвовності», як відзначає Гал Кірн, формує синтетичний образ патріота – «домобранця», який активно протистоїть німецьким/італійським/комуністичним окупантам та помирає під час повоєнного більшовицького

терору, в той час як радянська партизанка пасивно протистоїть ворогові та всіляко обмежена в діях «тоталітарним режимом» [21]. При цьому на один рівень з ним підносяться його дружина, бойові побратими, всі ті, хто розділили його долю. Як пише Р. Івелья, «мучеником знову стає людина, яка загинула од рук партизан» [33, с. 20–21].

В Україні досі мало знані постаті комуніста В. Береста, провідника УПА Р. Шухевича, керівника уряду проголошеної 1941 року Української Держави під протекторатом III Рейха Я. Стецька стають учасниками альтернативного владному «пантеону героїв». При цьому громадськість небагато знає про їх родичів та близьке оточення. У словенському суспільстві постаті єпископа Григорія Розмана, доктора Ламберта Ерліха, священника Лоїзе Грозде, Даринки Чебуль та інших вшановуються як на батьківській землі, так і за кордоном (у Австрії, Італії, Німеччині, Аргентині, Канаді, США) [18, с. 22–25; 34; 35, с. 48–49]. Останніми роками в обох державах героїські вчинки жінок були додані до офіційного наративу та набули громадського розголосу.

Водночас, в Україні є декілька чинників, які перешкоджають становленню спільної «карти пам'яті» щодо партизанського руху Другої світової війни – неврегульованість нормативно-правової бази щодо охорони культурного спадку держави, відсутність сталого державного календаря свят, плутанина з героями та «місцями пам'яті», які, на думку І. Кочергіна, призводять до браку національної ідеї [36, с. 271–272]. Словенська влада на основі «Закону про охорону культурної спадщини» та «Закону про державні свята в Республіці Словенія» щороку відзначає День спротиву окупантам – 27 квітня, День пам'яті про загиблих – 1 листопада та ще низку історичних дат, що вшановують звитяги партизан [37]. Це сприяє внутрішньому діалогові та дає можливість суспільно-політичним групам та організаціям плекати «свої» версії історичної пам'яті про партизан.

Загалом, проблематика компаративних студій історичної пам'яті, зокрема в Україні та Республіці Словенія має широкий спектр недосліджених питань. На основі

опрацювання низки джерел та первинної історіографічної бази можна засвідчити асинхронність витворення спільної версії минулого та якісну відмінність громадсько-політичних дискусій щодо травматичної історії. Одним з резонансних і політизованих аспектів історичної пам'яті та історичної політики лишається оцінка різних течій партизанського руху Другої світової війни. В Україні впродовж останнього року утверджується неорадянський концепт пам'яті. Наявна фрагментарна політична культура та пасивний тип політичної поведінки громадян дає змогу нав'язувати суспільству «зручний», «ідеологічно прийнятний» «пантеон героїв» та уявну модель більшовицької «народної» історії партизан. У Республіці Словенія також існує фрагментарна політична культура та несформованість «карти пам'яті», проте активістський тип поведінки громадян і наявність горизонтальної мобільності соціуму підтримує відносний компроміс щодо свого минулого та солідарність у оцінці контраверсійних подій.

Враховуючи багатовекторність теми, вона потребує подальшого комплексного вивчення. Залучення нових типів джерел та глибше опрацювання існуючої історіографії, законодавчої бази й підручників збільшить репрезентативність і методологічну обґрунтованість нових розвідок та відкриє українським дослідникам потенційне поле співпраці з словенськими колегами на основі спільного аналізу та зіставлення концептів історичної пам'яті.

1. Širok K. Kolektivne spominjanje in kolektivna pozaba v obmejnem prostoru: spomini na Gorico 1943–1947: doktorska disertacija. – Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2009. – 205 st.

2. Ярослав Грицак: Українців об'єднає пам'ять про спільних жертв, а не героїв // <http://www.vgolos.com.ua/politic/koments/105.html>

3. Шудря Альбій. Історична пам'ять як політичний ресурс // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2009/10/091008_albiy_historic_memory_sp.shtml

4. Аўтуэйт Ў., Рэй Л. Мадэрнасць, памяць і посткамунізм // Палітычная Сфера. – 2006. – №6.

5. Рюзен Й. «Утрачивая последовательность истории»: (некоторые аспекты исторической науки на перекрестке модернизма, постмодернизма и дискуссии о памяти) // <http://www.abuss.narod.ru/Biblio/ruzen.htm>

6. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають // <http://litopys.org.ua/connert/>

7. Політична свідомість українського суспільства // <http://all-politologija.ru/2/101-politichna-svidomist-ukra%D1%97nskogo-suspilstva>

8. Pirjevec J. Revizija zgodovine, zlasti relativizacija zgodovine partizanskega prispevka k osvoboditvi, poteka na več načinov. Izhodišče pa je relativizacija pojma kolaboracije // http://www.mladina.si/tednik/200812/clanek/slo-komentar--joze_pirjevec_bozo_repe/

9. Wojny a Pokoj. Ukraińcy i Polacy: bracia/wrogowie, sąsiedzi... / pod redakcją ogólna Łarysy Iwszynej. – Kijow: Wydawnictwo SAZ «Ukraińska Grupa Prasowa», 2004. – 480 str.

10. Kuzio T. History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space // Nationalities Papers. – Volume 30. – No. 2. – 2002. – P. 241–264.

11. Портнов А. В. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – Київ: НІСД, 2009. – 160 с.

12. Гирич І. Б., Шаповал Ю. І. Чому необхідно переосмислювати минуле? – КІУВ: Konrad Adenauer Stiftung, 2010. – Вип. 16. – 44 с.

13. Aktualni kulturnopolitični komentar revije Zaveza // http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/127-zaveza-77#zaveza_77.xml-body.1_div.1_div.1_div.12

14. Stanovnik J. Preživetje Slovenije // <http://www.zaveza.si/index.php/home/34-aktualne-novice/106-prezivetje-slovenije>

15. Kirn G. Sjećanje na partizane ili misao o partizanstvu? // <http://www.novosti.com/2010/06/sjecanje-na-partizane-ili-misao-o-partizanstvu/>

16. Spravna slovesnost v Kočevskem rogu, Kočevski Rog, 8. julij 1990 // <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/08.07.1990-90-92>

17. Štefanič B. ml. Ponudimo roko sprave. Obletna spominska slovesnost v Kočevskem Rogu // Družina. – 10. Junija. – 2007.

18. Šavli J. Slovenska državna misel. – Bilje: Studio RO – Humar, 2010. – 94 str.

19. Neuničljiv Nepremagljiv Nenadkriljiv // http://www.primorski-panterji.info/index.php?option=com_content&view=article&id=158:voilo&catid=34:pisma-bralcev&Itemid=29

20. Narod »brez zgodovine« 2. del // http://www.primorski-panterji.info/index.php?option=com_content&view=article&id=113:narod-rbrez-zgodovinel-2-del&catid=38:nnst&Itemid=65

21. Kirn G. The «reconciliation» discourse in the post-Yugoslav context // http://www.irmgard-coninx-stiftung.de/fileadmin/user_upload/pdf/Memory_Politics/Workshop_1/Kirn_Essay.pdf

22. Шаповал Ю. І. Політика пам'яті в сучасній Україні // <http://www.khpg.org/index.php?id=1230112797>

23. Гольденберг М. Л. Историческая память на перекрестках локальной истории // www.it-n.ru/communities.aspx?cat_no=2715&d_no=3180&ext

24. Slavnostni govor predsednika Republike Slovenije dr. Danila Türka ob 20. obletnici Manevske strukture narodne zaščite Ljubljana, 26. september 2010 // <http://www.up-rs.si/uprs/uprs.nsf/dokumentiweb/1A4F2692C5A0883DC12577AA005AADDDB?OpenDocument>

25. Govor Toneta Ravčka na partizanskem mitingu PANGRŠICA 2010, 25.09.2010 // http://www.zzb-nob.si/data/upload/Govor_Toneta_Ravcka_Pangrsica_2010_25_9_20100001.pdf

26. Портнов А. В. Як українізувати Другу світову? // <http://zaxid.net/article/40489>

27. Роль громадських організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу // <http://old.niss.gov.ua/Monitor/July2009/32.htm>

28. Рубан Ю. Міф проти пам'яті: український вибір // <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/804/12.doc>

29. Сербин Р. Боротьба за історичну пам'ять українського народу // <http://exlibris.org.ua/vvv/article-end.html>

30. Horvat M. Boj s totalitarizmi // http://www.mladina.si/tehdnik/200934/boj_s_totalitarizmi

31. Ratkajec H. Razvoj naracije v slovenskem zgodovinopisju po Drugi svetovni vojni in v samostojni Sloveniji // Acta Histriae. – №16 (1–2). – 2008. – St. 193–216.

32. Krivošíková B. Kto chce zlomit' národ, siaha na jeho históriu // <http://www.cez-okno.net/clanok/serial-qui-bono/kto-chce-zlomit-narod-siaha-na-jeho-historiu?Page=2>

33. Ivelja R. Otroci so jokali, ker niso mogli k obhajilu // Dnevnikov Objektiv. – 5.06.2010. – St. 20–21.

34. Debeljakova V. R. Slovenska žena v revoluciji // <http://www.foto.com.ar/marko/td/Vestnik-1964/SLOVENSKA%20ZENA%20V%20REVOLUCIJI.html>

35. Stanič I. A. Vrnite mi nasmeh // Ampak. – Letnik 11. – 2010. – Št. 3–4.

36. Кочергін І. О. Історична пам'ять як складова національної ідеї // Гілея: збірник наукових праць. – К., 2008. – Вип.15. – С.271–272.

37. Predsednik se je poklonil spominu tigrovcev, Mala gora nad Ribnico, 15.5.2010 // <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/dokumentiweb/E4AD97B0E8F15938C1257725003412C3?OpenDocument>